

Јован Савин

Самостални истраживач
yovansavin@gmail.com

82.09:167.5

https://doi.org/10.18485/ai_lik.2019.5.7.2

Оригинални научни рад

ПОСТКАТАСТРОФИЧНО СТАЊЕ
И ОБНОВА ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ:
У ОДАБРАНИМ НАУЧНОФАНТАСТИЧНИМ ДЕЛИМА
(ЕНТРОПИЈА И УТОПИЈСКИ ИМПУЛС)

У раду се анализирају одабрана научнофантастична књижевна дела која се баве темом уништења људске цивилизације и начинима њеног обнављања. Посебна пажња посвећена је књижевним темама ентропије и утопије, као и познатим идејама о цикличности историје. Аутор покушава да докаже како научнофантастична књижевност уводи митску компоненту изучавања бројних есхатолошких сценарија бавећи се фиктивним књижевним заплетима који за циљ имају основну идеју о превазилажењу криза, проблема и недаћа које у будућности могу задесити човечанство.

Кључне речи: ентропија, цикличност историје, апокалипса, научна фантастика, утопија.

1. Увод (о ентропији)

Утопијска књижевност дубоко је укореењена у најранијим наративима човечанства, док идеја о смаку света као претхришћанском феномену већ миленијумима плаши, па и ужасава генерације припадника људске врсте. Све старе цивилизације, па и хришћанска, имају у свом колективном сећању причу или запис о великом потопу, катастрофи која је збрисала готово цео људски род осим неколицине појединаца који су изнова успоставили нови цивилизацијски поредак по обрасцима претходног, који је уништен. Хесиодова *Теогонија* уводи појам *хаоса* насупротив реду, то јест, појам

ентропије насупрот енергији, о чему ће касније бити речи. Француски психолог аустријског порекла Пол Дил у својој студији о *Симболици у грчкој митологији* каже:

Теогонија – па чак и грчка митологија у целини – само је развој тог првобитног сједињења противности између творачког начела и елементарног почела, између Духа и Материје, чији су први симболички представници Уран и Геја. То сједињење противности постаје услов како за еволуцију тако и за инволуцију. Превласт сједињења, прожимање материје духом, одлучиваће о еволуцији; превласт противности, непријатељског опирања духу водиће у инволуцију. Преовлађује еволуција те се на крају ствара надахнута материја (тело, плот, легло жеља) и чак људско тело надахнуто проицљивим духом који је постао свестан. (Дил 1991: 114–115)

Горе изложена дихотомија која се огледа у духу и материји, Урану и Геји, еволуцији и инволуцији, у научно-фантастичној литератури је представљена као сукоб енергије и ентропије. Из дефиниције *Другог закона термодинамике*, који као кључно филозофско начело уводи појам ентропије и установљава фундаменталну асиметрију природних процеса, може се закључити да сваки изоловани систем спонтано тежи стању максималне ентропије. Другим речима, укупна ентропија изолованог термодинамичког система увећава се до своје максималне вредности. Она је, како физичари објашњавају, иреверзибилни тј. неповратни процес који за последицу има „*running down universe*”, универзум који временом пропада. У зависности од тога да ли је васељена отворени или заворени систем, постоје два есхатолошка сценарија: Свемир који се вечно шири или тзв. колапсирајућа васиона која се коначно сажима у тачку тзв. сингуларитета. Међутим, узмимо у разматрање и трећи модел који су поједини физичари и филозофи предложили; то је теорија стационарне васионе којој су научници одмах нашли разлоге за одбацивање поменувши само феномене као што су позадинско зрачење и квазари. Џамал Н. Ислам у својој књизи

Коначна судбина васионе завршава поглавље о стационарној васиони речима:

У стационарном свемиру, живот и цивилизација би могли вероватно заувек постојати, јер би у таквом свемиру увек постојао одговарајући и доступан извор енергије. Теорија стационарног стања заобилази проблем порекла свемира: свемир је такав какав је, јер је то једини начин да остане исти. Са естетске и филозофске стране теорија стационарног стања многим људима одговара, мада на њихову велику жалост посматрања указују на неодрживост овог модела. (Ислам 1989: 139)

У закључку свог есеја под називом *New Wave and Backwash: 1960–1980*, који је објављен у зборнику *The Cambridge Companion to Science Fiction* 2003. године, Демијан Бродерик каже да је пре шездесетих година двадесетог века научнофантастична књижевност била углавном *емпиријска* и читалачки настројена. Другим речима, читалац је недвосмислено прихватао оно што се налази на исписаним страницама. Појавом Новог таласа (*New Wave*), она се укључила у критику модернизма и постала радикално *еписџемолошка* и подложна бројним различитим интерпретацијама. Крајем седамдесетих читава генерација нових писаца инспирисана Филипом К. Диком изразила је дубоку *онџолошку* сумњу и преиспитивање реалности у којој живимо (Бродерик 2003: 62).

Покушавајући да ентропију дефинише у свим сферама људског деловања, Никола Кајтез у књизи *Филозофија енџроџије* каже да је она у социјалној психологији „количина енергије која је постала недоступна за реализацију друштвених промена”, а у историји „мера утрнулости утопијске наде, мера неразумевања духа времена, мера неадекватности одговора на дате изазове, мера успоравања и заустављања инвенције и мера интензитета живота у вечитој садашњости” (Кајтез 2016: 22). Цитирајући Колина Гринленда (Colin Greenland), Новица Петровић у есеју „Мотив ентропије у делу Џ. Г. Баларда” каже да су „Балард и писци окупљени око часописа *Нови свеџови* (*New Worlds*) у ентропији видели прикладну метафору за

дезинтеграцију друштва и индивидуалне свести” (Петровић 2005: 385).

Једна од ауторки о којима Гринленд говори је америчка списатељица и сликарка Памела Золин (Pamela Zoline), која у својој краткој причи под називом „Топлотна смрт универзума (The Heat Death of the Universe) ” из 1967. године, износи ентропијску идеју хаоса у животу једне калифорнијске домаћице. Золинова је своју причу конципирала у виду педесет и четири кратке белешке од којих су неке дужине свега једне реченице. На први поглед, био би то рутински дан Саре Бојл која обавља кућне послове, иде у набавку, кува, пере веш и спрема послеподневну забаву поводом дечјег рођендана. Кроз белешке се хронолошки прати сваки детаљ тих догађаја, док читалац већ на самом почетку примећује неколико чудних детаља. Неке белешке имају наслове, као у случају прве, која је просто названа ОНТОЛОГИЈА, у којој ауторка у једној реченици објашњава дефиницију ове гране метафизике. У следећих неколико бележака главна протагонисткиња Сара се бави својим изгледом, местом где живи и колеџом на ком се школовала. Следи доручак, који се састоји од кукурузних пахуљица са шећером које она сматра веома штетним по здравље своје деце, а посебно за њихове зубе. Ту такође можемо да приметимо и снажну критику америчког потрошачког друштва, јер у питању је познати бренд из педесетих и шездесетих година двадесетог века – кукурузне пахуљице које је у виду кратких цртаних филмова рекламирао цртани јунак *Tony the Tiger*. Сара у својим мислима иде толико далеко да тај производ, који деца воле због агресивне рекламе и поклона у виду дечјих играчака које се налазе у сваком паковању, сматра не само нездравим већ и канцерогеним.

У тринаестој белешци, која носи назив ЕНТРОПИЈА, Золинова објашњава да је то неповратан процес који, ако прихватимо чињеницу да је универзум затворен систем, коначно води до његовог краја. Она се грчевито бори против нарастајуће ентропије у свом домаћинству, улаже енергију константно спремајући ствари по кући, међутим безуспешно. Оставља поруке по зидовима куће, па чак изнад шпорета пет пута исписује речи УПОМОЋ. Пре рођенданске забаве

размишља о крају света који је условљен ледом, водом и нуклеарним ратом. У једном моменту не може да се сети колико тачно деце има. После забаве спрема кућу. Деца су у кревету. Улази у кухињу и у последњој, педесет и четвртој белешци, ентропија њеног система достиже врхунац. Узима паковање јаја из фрижидера и баца га на под. Колачи су разбацани на све стране. Све време плаче. Тегла са џемом од грождја разбија прозор изнад судопере. Интересантно је како Золинова и са лингвистичке стране описује Сарино душевно стање: „She is crying. She cries”. Користи два граматичка времена истовремено да би описала стање које је моментално, али и стално. Као да је васиона дошла до крајње тачке успоравања. Остало је да Сара разбије још неколико тањира, разбаца шерпе и тигање по кухињи и, док и даље плаче отворених уста, у вис баца јаја која достижу зенит и полако крећу да падају остављајући читаоце у недоумици хоће ли досегнути под разбивши се или неће услед нестанка система у ком се налазе.

Идеја о пропадајућем универзуму који је последица већ поменутог *Другог закона термодинамике* ни у ком случају није чедо Новог таласа у научној фантастици. Подсећајући нас на крај Велсовог романа *Времејлов* (*The Time Machine*), у којем *Времејловац* (*The Time Traveler*) отпутује тридесет милиона година у будућност, Новица Петровић у уводном делу књиге *Човек и космос у делу Артура Кларка и Стјанислава Лема* каже да протагониста „присуствује ентропијском призору приближавања краја Сунчевог система, а са њим и наше сопствене планете” (Петровић 2011: 21). Па чак и тада, када присуствује почетку краја целог Сунчевог система, неименовани протагониста *Времејлова* ипак види нешто живо:

Ponovo sam video nešto što se kretalo u plicaku – nije bilo sumnje da se kretalo kroz crvenu morsku vodu. Bilo je okruglo, veličine fudbalske lopte ili možda veće. Pipci su mu virili iz donjeg dela; bilo je crne boje nasuprot ustalasanoj vodi krv crvene boje, skakutajući u nepravilnim razmacima. (prev. aut) (Велс 1895: 68)

Џејмс Греам Балард је у оквиру тзв. Новог таласа британске научне фантастике у својим делима приказао проблеме модерног доба, отуђења и изопачења човека са својим напуштеним просторима, било отвореним или затвореним. Бетон, челик, пластика, стакло... Све се спаја у једну аморфну гомилу без икаквог реда. Новица Петровић је у праву када у чланку под називом „Entropy Revisited: Play It Again Jim”, који се појавио у магазину за књижевност, уметност и филозофију *Зенић* број 3 из фебруара 2007. године, каже да је „Балардов целокупни опус обележен мотивом ентропије, како у његовом изворном, термодинамичком значењу, тако и социјалним и информатичким аспектима овог кључног појма савремене научне парадигме” (Петровић 2007: 37).

Требало би, међутим, узети у обзир још један могући сценарио који модерна физика барем теоријски уважава. То је теорија десетодимензионалног универзума изложена у књизи *Хиперпростор* Мичија Какуа (Michio Kaku), професора теоријске физике на Градском колеџу у Њујорку. Ту се излаже интересантна теорија по којој се наш универзум види као споредни феномен веома драматичног превременског догађаја у раној фази васионе, када се првобитни десетодимензионални универзум због своје нестабилности, у својеврсној временско-просторној пукотини, распао на два – један нама познат, четвородимензионални који се шири, и други, познат само теоријским физичарима, шестодимензионални и сажимајући. То значи да наш свемир има свог брата близанца који је тешко уочљив, међутим, није бескорисни „прилепак” нашег свемира. Будућа интелигентна бића, па и људски род, ако га до тада још буде, у њему могу наћи спас. Уколико би овладале хиперпростором, будуће цивилизације би могле да пређу у шестодимензионални универзум из ког би, како Каку каже:

могле мирно да посматрају смрт урушавајућег космоса у ватреној катаклизми. Како се наш космос буде урушавао и постајао непрепознатљив, температуре ће порасти до неслућених граница, доводећи до новог Великог праска. Она интелигентна жива бића ће, из

своје перспективе у хиперпростору, тако рећи из првог реда, гледати најрећи од свих научних феномена: стварање космоса и њиховог новог дома. (Каку 2015: 28)

2. Катастрофе, њихови узроци и покушај класификације

Грчка реч *катастрофи* значи преврат, преокрет, обрт или пресудан догађај. Катастрофизам је теорија по којој су неке геолошке и биолошке појаве биле проузроковане катастрофама или наглим и силним поремећајима у природи. Узроке катастрофа могли бисмо да поделимо у две основне групе: *унутрашње* и *спољашње*. Спољашњи су пре свега космичке појаве које се дешавају ван утицаја било какве људске активности: судари планета, сателита, астероида, метеорита, комета или неких других небеских тела попут неутронских звезда, црних рупа и слично. Оне су, иако веома интересантне по свом појавном облику и инспирацији за научнофантастичну књижевност, за нас од мањег значаја јер ћемо се овде концентрисати на унутрашње узроке, будући да су они условљени људском активношћу. Спољашње узроке је на сензационалистички начин изнео Имануел Великовски (Immanuel Velikovsky) у књизи *Свејови у судару* (*Worlds in Collision*) 1950. године, у којој на занимљив, мада не увек научно утемељен; начин, покушава да помоћу народних предања и митова старих цивилизација укаже на међусобну колизију и судар планета Сунчевог система и других небеских тела у прошлости. Иако веома популарна у своје време, књига је износила многе податке чисто спекулативне природе који су се могли тумачити на различите начине. Између осталих спекулација, спорна је била и његова идеја да је нафта на Земљи настала услед удара великог броја комета чији се репови састоје, како он каже, од гасовитог угљеника и водоника. За ово истраживање идеје Великовског су значајне јер дозвољавају претпоставку да су космичке катастрофе саставни део живота универзума и да се понављају у одређеним циклусима и по неким обрасцима. Великовски

можда није успео да убеди академску елиту у научну утемељеност својих идеја, али је изнео бројне примере из различитих митова са свих меридијана обе хемисфере. У завршним разматрањима књиге он износи неоспорну чињеницу:

Уколико би услед неког удара угаона брзина различитих слојева или делова Земљине кугле била поремећена, ти би се слојеви или делови померили, а приликом трења развила би се топлота. Појавили би се процепи и напрслине, створила би се нова мора, копно би потонуло или би се уздигло у облику планинског венца, при чему би „средиште Земље” подрхтавало од ужаса, а њени се горњи делови распадали. (Великовски 1982: 340)

Тумачење унутрашњих узрока има за последицу сагледавање антрополошких, социолошких, психолошких, историјских и политичких фактора који би изазвали потенцијалну катастрофу глобалних размера на нашој планети и начин на који би се, ако би то уопште било могуће, цивилизација обновила. Покушаћемо да направимо грубу класификацију на основу тема које се најчешће појављују у књижевним делима. Унутрашњи узроци великих катастрофа или катаклизми човечанства могу да буду:

Епидемије изазване неким вирусом, гљивом или бактеријом који су настали у лабораторији или су се просто спонтано појавили као производ природних мутација.

Ратови у којима је масовно коришћено хемијско, биолошко или нуклеарно оружје.

Поремећаји природне равнотеже условљени несавесним коришћењем пестицида и индустријским загађењем.

Земљотреси, вулканске ерупције, нагла захлађења, отопљења, поплаве, пожари и слично

Појава конкурентских биљних, животињских или ванземаљских облика живота који прете да својом активношћу угрозе људски род.

Спољашњи и унутрашњи узроци могу да се преклапају. Астероид огромних размера који би ударио у Земљу покренуо

би низ унутрашњих узрока као што су земљотреси и таласи великих размера, поплаве, вулканске ерупције, пожари, климатске промене и сл. Промене на Сунцу и појачање соларне радијације би такође изазвало пре свега климатске промене, отапање поларних капа, подизање нивоа светских мора и сл. То би било праћено споредним ефектима оличеним у феноменима као што су проблем производње довољне количине хране, пренасељеност појединих делова света, ратови, тероризам, болести, глад и сл. Са друге стране, унутрашњи узроци би могли једни друге изазвати. На пример, ратови могу изазвати епидемије, земљотресе па чак и појаву конкурентских биљака и животиња услед мутација. Исто тако, сви узроци заједно могу бити спојени у јединствени ланац догађаја и тада би представљали један узрок при којем не бисмо имали јасну слику тога шта је чему претходило. Без обзира на горе наведену конфузију, претходна подела је ипак била корисна због тога што је на тај начин извршена јаснија класификација књижевних дела које ћемо анализирати.

3. Теорија о цикличности цивилизација

Приче о катастрофама имају велику симболичку снагу коју црпе из митова старих цивилизација. У сумерско-вавилонском епу, главни протагониста Гилгамеш упознаје преживелог Утнапиштима који му на Острву блажених приповеда о великој катастрофи. У причама старих Грка, Деукалион и Пира су пар који после великог потопа наставља цивилизацију. У Старом Завету, у шестом поглављу Прве књиге Мојсијева, Бог саопштава Ноју да је због покварености људског рода одлучио да пусти потоп и истреби свако биће, све што „има даха”. Али Ноје и његова породица су привилеговани јер добијају упутства како да направе „корабљу” како би се спасли. Изричита наредба гласи да ће у ту корабљу моћи да уђу Ноје са женом, синовима и снахама. Међутим, Господ му се даље обраћа следећим речима: „А од свега што је живо, од свих живих бића, узећеш у корабљу по двоје, да их чуваш у животу са собом; по једно, мужјак и женка, нека

буде” (Пост. 6.19). Све претходно наведено нам указује на цивилизацијске циклусе који се обнављају. Међутим, овде је важно нагласити да се то обнављање врши по претходно успостављеним обрасцима. Након што Ноје са својом породицом и свим мушким и женским појединачним врстама животиња преживљава потоп, он поново гради исти свет са истим живим бићима. Све указује на чињеницу да ће из неког разлога поново доћи до декаденције, што ће условити нову катастрофу.

Идеја о цикличности и обнављању није модерног датума. На ту чињеницу указује и једна од алхемијских алегорија, уроборос, кружно представљена змија која гута свој реп. Старе цивилизације су представљале настанак, развитак и нестанак у виду четири фазе које се у зависности од извора могу сврстати по групама као: 1) утемељење, ратник, херој или злато; 2) процват, интелектуалац, мудрац или сребро; 3) залазак, усвајач, трговац или бронза; 4) хаос, радник, рат или гвожђе. То су фазе које је Освалд Шпенглер у *Пројасии зајага* навео као четири годишња доба кроз која пролази свака цивилизација. Арнолд Тојнби у свом епохалном делу *Испрживање историје* такође разликује четири етапе у животу цивилизација: њихово раћање, раст, слом и распадање. Занимљиво је његово запажање о ритму распадања:

Погоршању које започиње сломом цивилизације следи касније опоравак који започиње оснивањем универзалне државе, а овоме доцније следи слом *Рах Оситениса* ове универзалне државе. Овај други слом означава почетак једног другог погоршања које, уместо да му следи још један опоравак, тече несметано даље све док се не заврши уништењем. (Тојнби 1971: 353)

Шпенглер и Тојнби су са својим раније поменути делима социолошки класици двадесетог века чија истраживања су утрла пут модерним историјским, социолошким и антрополошким истраживањима наше цивилизације. За наше истраживање, међутим, она нису довољна јер не укључују митолошки аспект људског деловања и историјског промишљања.

У књизи *Ми у космосу* (*My Z Kosmosu*), пољски аутор Арнолд Мостович (Arnold Mostowicz) цитира познатог румунског филозофа Мирчу Илиадеа (Mircea Eliade), који у својој књизи *Космос и историја* каже да „мит не треба третирати једино као плод фантазије. То је догађај који се у древној прошлости заиста догодио. То је жива стварност. Упознати суштину мита значи разумети тајну прошлости” (Мостович 1984: 234).

Разрађујући своје идеје, Мостович спомиње извештај француских етнолога Марсела Гриола и Жермен Детерлен, који су тридесетих, четрдесетих и педесетих година двадесетог века у афричкој држави Мали истраживали живот и обичаје Догона, етничке заједнице која живи на висоравни Бандиагара и по планинама око Хомбориа. Француски истраживачи су се заинтересовали за догонски космолошки мит који им је био предочен и касније објављен у виду есеја у књизи Ерика Гериеа *Есеј о космологији Догона*. Потребно је нагласити да су Догони неписмени, тако да своје митове преносе на нова поколења путем графичких симбола. Овде ћемо се концентрисати само на детаље овог обимног и контроверзног мита који су интересантни за наше истраживање. Мостович у поглављу „Постанак материје” покушава да докаже контроверзну идеју о настанку живота на Земљи, позивајући се на тумачење догонског мита. У питању је не тако нова мисао, омиљена у причама Артура Кларка, поготово у његовој књизи *2001: Одисеја у свемиру*, да је живот на нашој планети зачет под утицајем ванземаљске интелигенције. Како Мостович објашњава, све се своди на зрно *По*, које је најмања честица материје. Имајући у виду да догонска реч *По* потиче из истог корена као и израз „завијати у спиралу”, долазимо до закључка који на изванредан начин поткрепљује претходно елаборирану теорију о цикличности живота. Догонско знање нам, како Мостович цитира, каже:

Када се живот развија, развија се у виру, а то је понављање првог дела Аме (...) Живот се развио у исто време кад и његова основа створена од елемената (честица) које су наслагане једна на другу, повезане. (Мостович 1984: 269)

Ама је створитељ који је, напомиње даље Мостович, два пута стварао свет јер првим није био задовољан, те га је хтео уништити. То је у основи претходно елабориран мотив незадовољног Бога који из неког разлога уништава свет који је створио.

4. Обновљање цивилизације (утопија или дистопија)

У претходном поглављу речено је да се цивилизација обнавља по свом претходном обрасцу. На примеру неколицине научнофантастичних књижевних дела уверићемо се у могућност успостављања сасвим нових, комплексних односа, што је и коначни циљ овог рада. Крећући се по претходно утврђеној подели унутрашњих узрока катастрофа и разматрајући појединачне примере произишле из маште писаца научне фантастике, размотрићемо антрополошке, еколошке, социјалне и политичке аспекте новонасталих друштава и њихових унутрашњих односа. Определићемо се за једну репрезентативну књигу која је из одређених разлога или парадигма или прва у низу сличних дела које је на изванредан начин копирају.

Једно од првих послератних књижевних дела које се баве темом пандемије великих размера је роман *Земља испирајава* (*Earth Abides*, 1949) Џорџа Р. Стјуарта (Stewart R. George, 1850–1980) у којем главни јунак Ишервуд (Иш) Вилијамс болује од последица уједа змије у својој истраживачкој брвнари у калифорнијским планинама. Након опоравка силази у цивилизацију и убрзо схвата да је више нема. Становништво је помрло у великој епидемији коју је изазвао мистериозни вирус, и њему се чини да је „последњи Американац”. Мотив последњег човека на земљи није био нов у Стјуартово време. Том темом су се бавили Мери Шели (Mary Shelley, 1797–1851) у *Последњем човеку* (*The Last Man*) и Џек Лондон (Jack London, 1876–1916) у *Грмизној кући* (*The Scarlet Plague*).

Међутим, оно што Стјуартов роман чини непревазиђеним узором потоњих Виндамових, Метисонових, Балардових па и Кингових радова је оно што нас највише интересује;

како се и на који начин после катастрофе поново успоставља цивилизацијски поредак и људска заједница. Као и код осталих романа са мотивом последњег човека, ипак се успоставља да Иш није последњи примерак људске врсте. Он среће жену по имену Ема са којом заснива породицу, па чак и малу сакупљачку заједницу. Иш се намеће као вођа којем не полази за руком да организује заједницу и поново успостави пређашњи поредак. Не треба сметнути са ума да нема струје и да заједнице које су се организовале само троше залихе хране и бензина. Пролази неких двадесетак година у сакупљачком животу заједнице и Иш на самрти схвата да је ипак „последњи Американец” и да ће после њега све изгледати потпуно другачије. Чак се и на његов чекић не гледа као на користан алат или оружје, како то правилно закључује примитивни протагониста *Гледа Месец* са почетка Кларкове књиге *2001: Огисеја у свемиру* док у рукама држи чувену животињску кост, него се доживљава као предмет обожавања, сујеверја и можда неке нове религије која је на помолу.

Небројено је много књижевних дела научне фантастике које се баве темом тзв. нуклеарног холокауста, међутим, морамо издвојити право ремек дело Волтера М. Милера Млађег (*Walter Michael Miller Jr, 1923–1996*) из 1959. године, под називом *Кантиликулум за Либовица (A Canticle for Leibowitz)*. Оригинално замишљена као трилогија: *Fiat homo, Fiat lux* и *Fiat voluntas tua (Нека буде човек, Нека буде свейлост и Нека буде воља њвоја)*, књига покрива период од једног и по миленијума пратећи живот монаха реда светог Либовица у једном манастиру смештеном на југозападу данашњих Сједињених Америчких Држава. Након свеопштег нуклеарног рата преживели део човечанства је уништио скоро сву научно-интелектуалну заоставштину човечанства. Задатак монаха је да што више знања спасу чувајући старе књиге и рукописе чије значење у многим случајевима не схватају у потпуности. Човечанство поново пролази кроз периоде средњег века, ренесансе закључно са модерним добом, с том разликом да овог пута овладава космичким летовима и насељава друге светове. Ипак, поново долази до нуклеарне кризе, овог пута фаталне у потпуности.

Милер ипак даје наду људима који напуштају своју родну планету уочи потпуног нуклеарног уништења да своју нову будућност нађу негде у сазвезђу *Алфа Кенџаури*. Пратећи већ поменути Шпенглерову и Тојнбијеву парадигму о цикличности цивилизација, Милер је успео да предочи једну суморну и добрим делом песимистичку визију будућности из позиције бившег војног ветерана и америчког писца који је стварао у јеку хладног рата. Зоран Живковић у својој *Енциклопедији научне фантастике* примећује да је *Кантикулум за Либовица* „истинско уметничко дело изникло из традиције једног жанра који све до времена у коме је овај роман настао готово није имао никаквих озбиљних књижевних амбиција” (Живковић 1990: 468)¹.

О томе како књижевност може да утиче на политику и свест читалаца сведочи чувена књига Рејчел Карсон (Rachel L. Carson, 1907–1964) *Тихо пролеће* (*Silent Spring*) из 1962. године. Карсонова своју научну књигу почиње поглављем под називом „Бајка за будућност (A Fable for Tommorrow)”. Ради се о идиличној причи о фиктивном градићу смештеном у централном делу Сједињених Америчких Држава где све буја од живота; цветају воћњаци, листају храстови, јавори и брезе, теку потоци и чује се цвркулт птица. „А онда је услед неке непознате пошасте све је почело да се мења. Некакав зли урок се надвио над заједницом. Чудновате болести збрисале су јата живине; говеда и овце боловала су и угињавала. Преко свега се надвила сенка смрти.”² У овом пасусу први пут је приказано стање које није настало услед спектакуларног нуклеарног разарања, него услед рутинске људске активности, а то је масовно прскање инсектицидима и уношење отрова у земљиште, ваздух и водотокове.

1 За могуће наговештаје обнове живота на Земљи после следећег циклуса уништења видеги: Новица Петровић, “Нуклеарни рат као циклична појава у роману Волтера Милера Кантикулум са Либовица”, Драган Бошковић, Часлав Николић, Рат и књижевност, ФИЛУМ, Крагујевац, 2015, стр. 455-460.

2 Then a strange blight crept over the area and everything began to change. Some evil spell had settled on the community: mysterious maladies swept the flocks of chickens; the cattle and sheep sickened and died. Every where was a shadow of death. (Carson 1962: 2)

Карсонова је била океанограф и већи део њене књиге је истраживачка студија која је изазвала велико интересовање јавности у Сједињеним Државама шездесетих година двадесетог века. Ова књига иницирала је настанак еколошких покрета и коначно довела до забране масовне употребе ДДТ-а, изузетно отровног инсектицида. Иако није писац научно фантастичних романа, Карсонова је уводном причом своје студије инспирисала читава поколења писаца који ће покушати да опишу цивилизацијско стање које може настати неконтролисаним употребом инсектицида или ће се у својим делима бавити питањем заштите животне средине и одрживим развојем.

У обимној продукцији како књижевних дела, тако и филмских остварења која се баве темом глобалне катастрофе изазване земљотресом, вулканском ерупцијом, потопом или сушом свакако треба издвојити британског аутора Џејмса Греама Баларда (James Graham Ballard, 1930–2009), који је шездесетих година као један од представника тзв. Новог таласа у британској научној фантастици у својим романима дао једну сасвим нову перспективу катастрофе и безнадежности. Балард је, како се чини, више заинтересован за „унутрашњи свет” својих протагониста него за пуке ефекте који могу проистећи из таквих сценарија. У роману *Пошвољени свет* (*The Drowned World*, 1962) пратимо догађаје неколико деценија после отапања поларних ледених капа услед појачане соларне радијације. Већина Земљине површине је под морима и велике светске метрополе су потопљене. Екваторијални предели су за живот неиздрживи, тако да је остатак човечанства населио поларне области.

У роману су представљене две сукобљене заједнице: војно-научна база, где упознајемо главног протагонисту, биолога Керанса, са једне стране, и банда гусара која пљачка остатак света, са друге стране. Заплет који се гради приликом сукоба ових двеју заједница је од секундарног значаја, док се главни ток догађаја дешава у унутрашњим световима протагониста као токови свести. Зато је Дејан Огњановић у праву када у свом есеју о Баларду „Пропаст света није штета. Мотив катастрофе у романима Џ. Г. Баларда” каже да

„кључни појмови за разумевање Балардовог ауторског света нису наука нити разум, већ надреализам и мит”. Балард је, како Огњановић даље наводи, „окренут знатно ређој врсти митова који се баве крајем свих ствари” (Огњановић 2010: 23). Оно што је за наше истраживање битно је чињеница да је у једном од својих последњих интервјуа Балард изјавио да нас очекује нови „психолошки поредак” и да је његова проза закрчена остацима митологијских завршних тачака. „Сви ти празни базени за пливање, напуштени хотели, технолошки отпад, тишина, пустиње – ово нису слике почетка; ово су митологије крајева. Крајеви су такође почеци наредног корака напред.” (Цитирано: Балард 2005, 167 у Огњановић 2010: 24)

Човеку се чини да је донекле укротио природу и прилагодио је својим потребама. У тим активностима, свесно или несвесно, далеко се отишло и у позитивном, али и у негативном контексту. Прилагођавајући природни амбијент човечанство је на ивици да неповратно наруши односе који за последицу имају настанак конкурентских врста које могу да га истисну у борби за полагање права на земаљски примат и заоставштину. У роману *Рајн људи и даждевњака* (*Válka s mloky*, 1936) чешки писац Карел Чапек (Karel Čapek, 1890–1938) сатирично приказује самоубилачку људску активност мотивисану похлепом. У питању је прича написана драматичним публицистичким стилем о открићу посебне врсте интелигентних даждевњака у јужним морима. Људи убрзо увиђају да могу да их користе за тешке физичке послове као што је бетонирање лука, али и за експлоатацију бисера. Све време их третирају као робове и нехумано се односе према њима и њиховим потребама. Број даждевњака у једном моменту досеже двадесет милијарди и они, након што су их људи претходно снабдели алатима и динамитом, почињу да потапају обалу и проширују свој животни простор, одузимајући људима копно. Човечанство је чак и у таквим тренуцима разједињено интересима појединаца. Настављају да тргују са њима, достављајући им неопходан динамит, убрзавајући тиме своју пропаст. У последњем поглављу, у својеврсном разговору са самим собом, аутор ипак оставља наду људима. Као и код Орвела у *Животињској фарми*, где свиње на крају личе на људе, не само

понашањем него и физички, тако и Чапек на крају одлучује да даждевњацима да људске особине и завади их. Они ће се у завршном, неочекиваном обрту међусобно поубијати. А људи? Они ће, каже Чапек „полако почети да се враћају из планина на обале онога што остане од копна; али океани ће још дуго смрдети од распадања Даждевњака. Копна ће опет полако да порасту наносом река; море ће мало-помало да се повлачи и све ће скоро бити као пре” (Чапек 2004: 249).

Остаће само, како на самом крају каже „прича о потопљеним митским земљама које су, наводно, биле колевка људске културе; причаће се, можда, бајке о некој Енглеској, или Француској, или Немачкој” (Чапек 2009: 249).

5. Закључак

У Стјуартовом роману *Земља испирајава* људска заједница покушава да изгради цивилизацију испочетка. Чини се да од сакупљачке заједнице која се оформила око протагонисте Иша тешко може да се успостави високо технолошка цивилизација. Све указује на неизвештан пут који чак може да се заврши потпуним изумирањем људске врсте. Милер у *Канџикулуму за Лидовица* обрађује знатно дужи период током којег се људски еволутивни циклус понавља и човечанство не само да уништава себе него коначно бива принуђено да напусти Земљу. Тамо где преживели остаци људске врсте одлазе неизвесно је да ли ће поново настати дистопијско друштво или пак утопијско. Рејчел Карсон у својој *Бајци за суџрашњицу* приказује почетно стање из којег настају глад и ратови. У Балардовом *Пошойљеном свећу*, чији протагониста хрли ка епицентру кризе, приказани су дистопијски простори као одраз јунаковог унутрашњег света у којем крај заправо представља почетак нечег недефинисано новог. Коначно, у *Раџу људи и даждевњака*, Чапек даје шансу људском роду дајући Даждевњацима људске особине. Они ће се међусобно истребити, мора ће се повући, а људски род ће вероватно поновити исте грешке. Овде смо пред питањем да ли је човек уопште у стању да у будућности ствара боље светове.

Преласком на сферу *лојоса*, мишљење човека из давних времена постало је утопијско. Ако се човекова утопијска свест креће од социјалног бића ка небеском, резултат су ретроградне утопије. Ако је, пак, на снази обрнути процес резултат су конкретне утопије које могу бити позитивне или негативне. Без обзира на то што су оба смера са било којим исходом у било које доба човековог еволутивног развоја могућа, изгледа да се свест ипак креће од мита преко утопије до дистопије. У социјалном смислу, свака утопија која би се остварила неминовно би постала дистопија јер би потреба за променама престала да постоји. Никола Тодоровић у есеју „Литерарни пакао уместо изгубљеног раја”, који се појавио у часопису за књижевност, уметност и културу *Градина*, број 17 из 2007. године, примећује да „човек, као несавршено биће није у стању да ствара беспрекорне светове, чему је историја цивилизације најнемилојсрднији сведок; али, човек као несавршено биће, може бити у стању да створи савршено репресивне светове, само уколико се и даље буде трудио да створи оно што није у стању” (Тодоровић 2007: 263). У *Причи о утџојцама* (*The Story of Utopias*, 1922) Луис Мамфорд (Lewis Mumford, 1895–1990) разликује микро утопије, које назива *идолумима* (*idó-lum*), тј. светом идеја (Мамфорд 2009: 20).

Уводећи појмове *Лејџиковца* (*Country House*) и *Ујњеној града* (*Soketown*) насталих у ренесанси и деветнаестом веку, где је први симбол раскоши, доколице и уживања, а други есенција индустријског доба у којем се може видети само беда, исцрпљујући рад и патња, Мамфорд сугерише да је постојање микро утопија и дистопија могуће не само у историјској перспективи развитка људског друштва него и симултано, независно од историјског и географског контекста. Његова идеја да свако друштво има „резервоар потенцијала” који може утопију претворити у дистопију и обрнуто је од кључне важности, јер пригрлити *утџојски имџулс*, како наводи Фредрик Џејмсон на крају есеја „Прогрес против утопије или можемо ли замислити будућност” наводи, значи срећу за све: „СЛОБОДНО!... Колико код желите!... Дођите сви овамо!... СРЕЋА ЗА СВЕ, СЛОБОДНО, И НИКО НЕЋЕ ОТИЋИ НЕЗАДОВОЉАН!” (Џејмсон 2005: 295).

Извори и литература

- Broderic 2003: „*New Wave and Backwash*” The Cambridge Companion to Science Fiction, 48–63. Cambridge: CUP, 2003. Штампано.
- Чапек 2004: *Рајн људи и даждевњака*, превели Слободанка Урошевић и Драгутин Мирковић. Београд: Алгоритам, 2004. Штампано.
- Дил 1991: *Симболика у ирчкој митологији*, превео Миодраг Радовић. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 1991. Штампано.
- Ђерговић-Јоксимовић 2009: *Утопија, алтернативна историја*, Београд: Геопетика, 2009. Штампано.
- Мамфорд 2009: *Прича о утопијама*, превео Алекса Голијанин. Чачак: Градац, 2009. Штампано.
- Ислам 1989: *Коначна судбина васионе*, Београд: Вук Караџић, 1989. Штампано.
- Кајтез 2016: *Филозофија ентропије*, Нови Сад: Агора, 2016. Штампано.
- Милер 1988: *Канџикулум за Лајдовица*, превели Александар Недељковић и Бранислав Бркић. Београд: Самостално ауторско преводачко издање, 1988. Штампано.
- Мостович 1984: *Ми у космосу*, превела Светлана Бабић-Барански. Горњи Милановац: Дечје новине, 1984. Штампано.
- Петровић 2006: „*Entropy Revisited: Play It Again Jim*”. Зенит бр.3, ст. 37–42. Београд: Конрас, 2006. Штампано.
- Балард 2005: *Четиридимензионални кошмар*, превео Новица Петровић. Београд: Фабрика књига, 2005. Штампано.
- Петровић 2011: *Човек и космос у делу Артура Кларка и Стјанислава Лема*. Београд: Конрас, 2011. Штампано.
- Тојнби 1970: *Истраживање историје*, превео др Миодраг Лукић. Београд: Просвета, 1970. Штампано.
- Тодоровић 2007: „*Литерарни њакао уместио изјубљеној раја*”. Градина бр.19, ст. 257–267. Ниш: Нишки културни центар, 2007. Штампано.
- Великовски 1982: *Светови у судару*, превела Јасмина Лукић. Београд: Просвета, 1982. Штампано.
- Живковић 1990: *Енциклопедија научне фантастике*. Београд: Просвета, 1990. Штампано.

Jovan Savin**POST CATASTROPHIC CONDITIONS AND THE RENEWAL
OF CIVILIZATION (ENTROPY AND UTOPIAN IMPULS)****Abstract**

The paper analyzes some literary works of science fiction which deal with destruction of the human civilization and the modes of its renewal. Special attention is dedicated to the literary themes of entropy and utopia as well as the ideas of cyclical history. Author tries to prove how science fiction literature introduces mythical component of investigating the numerous eschatological scenarios by dealing with fictional plots which main idea is to overcome future crisis, problems and adversities of humanity.

Key words: entropy, cyclical history, apocalypse, science fiction, utopia.